

Tisztelt Elnök Úr, tisztelt Bizottság, tisztelt Opponenseim!

Első szavam a köszöneté, és nem az elvárt udvariassági koreográfia alapján. Mindhárom opponensem elmélyült értekezésében, elismert és ellenkezett, éppen úgy, ahogy szerepük elnevezése ezt megkívánja. Örültem és örülök, amikor munkásságomat, annak szisztematikus építkező és táguló irányát évtizedekre visszamenőleg is elismerik, jelen, vita tárgyát képező értekezésem szándékait felismerik és visszaigazolják, és komolyan elgondolkodtatott, amikor részleges fenntartásaikat, kiegészítéseiket megfogalmazták. Mint hallható volt és olvasható lesz a jegyzőkönyvben, opponenseim olykor egymásnak is ellentmondanak.

Kezdem a szándékaim fel- és elismerésével. Igen, személyi és egyben kritikátörténeti monográfiát akartam írni. A kritikátörténet az MTA Irodalomtudományi Intézetének egy jelentős kutatási iránya volt. És másik oldalról nagyon fontosnak tartom, hogy a hiányzó korszerű személyi monográfiák megszülessenek, mert ha csak a 20. századi irodalmi modernség legfontosabb, bár nem egyetlen orgánumának, a *Nyugat*nak a körében maradunk is, fel kell rójuk magunknak, hogy például nincs teljes Babits-monográfiánk.¹ Egykori tanárunk, Király István Ady-monográfiájában is van egy hiátus, a középső évek megíratlanok, s természetesen az idő múlásával megújulnak a munkák fogalmi keretei is, s ezért vár a robusztus Ady-monográfia is újraírásra, az ideológiai ballasztok, üzenetek ledobására. De komolyan vehető Hatvany Lajos-, Fenyő Miksa-pályaképünk mindeddig egyáltalán (!) nincsen. Mindezt csak jelzésként idézem föl, a teljesség igénye nélkül. Komoly késében van ezen a területen tudományunk. A késésnek vannak persze tudományfejlődési és személyi okai is, ami megérne egy szakami vitát.

Egypár évtizedre háttérbe szorult a pályakép, az életrajz kérdése, sőt, kifejezetten irritált közeg fogadta ezeket a munkákat, melyek sokszor kapták meg a meghaladott pozitívista szemlélet újjáéledésének bélyegét. Melyik tehát az a biográfiai műfaj, amely napjainkban, az irodalomtörténet elméleti fordulata után is releváns és amelyet nem övez gyanú. A mű- és nyelvközpontú, az irodalom autonómiáját középpontba helyező, az utóbbi évtizedekben nálunk nagyot előre lépő, részint megkésves érkező elmélet iskolák jelentősen átformálták a gondolkodást, az irodalomról való beszédmódot. Konkrét életrajzi monográfia/pályakép ritkán teszi lehetővé, hogy abban történeti-módszertani áttekintések helyet kapjanak, ezért magam is megpróbáltam egy külön dolgozatban, mintegy a kritikai pályakép előtt tisztázni közelítésem elméleti alapjait.²

Az itt most csak említett tanulmányomban az *angolszász* terminus technikus, a kritikai életrajzot tekintem ilyen megbízható, autentikus fogalomnak.³ Az „Osiris monográfiák” harmonika-

¹ Rába György monográfiája (*Babits Mihály költészete, 1903–1920*; Budapest, Szépirodalmi, 1981) 1920-nál befejeződik, ezzel a mondattal: „1920 végén kifosztott vendégnek látjuk Babitsot saját költészetében, akinek a külvilág segítségével kell új korszakot nyitnia, a külvilágával, melynek neve lehet majd szerelem, természeti lét, igazságkeresés. Mindez azonban már másik történet. A Babits-kutatásnak ugyanekkor jelentős eredményei is vannak, levelezése, prózai munkáinak kritikai kiadása ugyan egyetlen színvonalú, sőt olykor szakszerűtlen, de szakmai büszkeséggel tekinthetünk Kelevéz Ágnes kiadásra kész, Babits Mihály 1906 és 1910 közötti verseinek kritikai kiadására.

² Széchenyi Ágnes: Az életrajzírás esélye: elmélet és praxis. Megfontolások egy készülő Schöpflin Aladár-monográfia tükrében. *Irodalomismeret*, 2014/3. 32–48. *** Ugyanitt jelent meg Szilágyi Márton Csokonai kötetének módszertani jellegű első fejezete: Mi haszna van az írói biográfiáknak. 21–31. *** Figyelemre méltó megújulás volt Szilágyi Zsófia Móricz-újraértelmezése, ami kifejezetten az új olvasási stratégiák felől hozott létre, korszerű új monográfiát.

³ Az „Osiris monográfiák” harmonika-szerűen bővülő sorozata két kritikai életrajzot adott ki, az elsőt Ferencz Győző írta Radnóti-ról (2005), a másodikat Kerényi Ferenc Petőfiről (2008). A sorozatba illeszkedik Tverdota György József Attiláról (2021), Bene Sándor Zrínyi Miklósról (2021) szóló kötete. Jelentékeny monográfiák ezen a sorozaton kívül is születtek. Tverdota György Németh Andorról írt kétkötetes munkája (Balassi, 2009 és 2010), Szilágyi Zsófia Móricza (Kalligram, 2013) vagy Havasréti József terjedelmes *Szerb Antalja* (Magvető, 2013). Tverdota Németh Andor-könyvének alcíme: *Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Havasréti József csak alanya-tárgya névét írta könyve címlapjára, az első fejezet mottójául azonban egy

Salinger idézetet választott, amely szerint a könyv célja az exhumálás és a magasztalás, bevallva, hogy mégiscsak „a hüvös, tárgyilagos elbeszélő becsülete forog egy kicsit itt is [...] kockán”. Egy közelmúltbeli Szilágyi Márton Vörösmartyról írott tanulmánykötete borítójáról idézek: „Vörösmarty Mihály életműve az utóbbi évtizedekben mintha háttérbe szorult volna: az utolsó, átfogónak szánt monográfia 1957-ben [(!) Sz. Á.] jelent meg a költőről, a kritikai kiadása pedig mindmáig befejezetlen. Ez a könyv a felejtés ellenében született: egy olyan, alapvetően műelemzések sorozatából felépülő, új összegzés, amely Vörösmarty egész pályájának áttekintésére vállalkozik, s tanulmányok füzéréből rajzol ki egy erős, *monografikus* koncepciót a 19. század egyik legjelentősebb magyar írójáról” (Kalligram, 2021).

A termékenység – bár szőrt kiadókkal – a műfaj iránti élnkülést, sőt, a műfaj reneszánszát jelzi. Szegedy-Maszácz Mihály – némiképp megtévesztő című – Kosztolányija (Kalligram, 2010), lényegében glosszákkal elegyített tanulmányosor, saját Kosztolányi képét lényegében vitában, nem teljesen összefüggően fejt ki benne, tudatosan vállat aránytalanságokkal. Erős interpretációs hangsúlyokat hagyományoz, feltűnően gazdag nemzetközi szakirodalmi háttérrel. Csak sajnálhatjuk, hogy igazi monográfia megírására Szegedy-Maszácz Mihálynak nem maradt ideje.

Az újabban születő munkák a klasszikus X. Y. *Leben und Werk(e)* típusú régről ismert címtípusra rimelnek. Ferencz Győző szükségűsűvűn jelzi a bevezetőjében, milyen rétegekből épül fel kritikai életrajza. Precízen tételes, számsorral, szinte németes szisztematikussággal rögzíti vállalt feladatát: (1) bemutatja Radnóti életrajzát, (2) alkotói pályájának alakulását, (3) költészetének és egyéb irodalmi munkásságának fogadtatását és (4) utóéletét, (5) kísérletet tesz arra, hogy költészetét elhelyezze a korszak irodalmában és líratörténetében, továbbá (6) kísérletet tesz elemző értékelésre.”³ Feleslegesnek tarja az irodalomtörténeti műfajjal való további bibelődést, a definíciót mint „angolos” evidensnek tartja. Kerényi Ferenc – monográfiájának alcíme szerint ez is kritikai életrajz – hangsúlyozza, hogy Ferencz Győző nyomdokán halad a könyv tartalmának definíciójában és kijelenti, „[a]djuk (1) tüzetes életrajzát, (2) költői pályájának alakulását, (3) költészetének egykorú fogadtatását, (4) kiadás- és befogadástörténetének főbb irányait. De mi is a kritikai életrajz, mennyiben specifikus definíciója egy író életéről és munkásságáról szóló monográfiájának? Mit mond az *angolszász* irodalomtudomány a *critical biography*-ról. Meglepetésűnkre a *Literary Terms* típusú kézikönyvekben csak az általában vett *életrajz* kap önálló címszót. Több segítséget ad az *Encyclopædia Britannica* internetes változata. Az életrajzi variánsokhoz tatózó szócikket Paul Murray Kendall írta, akinek *Art of Biography* (1965) című könyvét a megjelenés évében Pulitzer-díjra jelölték, s amelynek számos új és újabb kiadása van forgalomban.³ A széles körben legmegbízhatóbbnak ítélt lexikon az életrajzok *öt* fajtáját (szintjét) különíti el: az informatív életrajzot, a kritikai életrajzot, a standard, az interpretatív, illetve a fikciós életrajzokat, elfogadva mindegyik létjogosultságát. Az informatív életrajz a leginkább objektív, ezért – így Kendall – sokszor akkumulatív életrajznak is mondják. Szerzője nem sokat kockáztat, a hátrahagyott iratok alapján, kronologikus sorrendben dolgozik, tartózkodik az értelmezéstől. Az ilyen életrajz ritkán is kap kritikát, munkája általában alapvetés, kutatásaira épülnek a további, más szempontú monográfiák.³

A kritikai életrajz – az előző kategóriától eltérően – igenis vállalkozik interpretációra, mégpedig tényekkel alátámasztott hiteles értelmezésre. Igen alapos és körültekintő kutatáson alapszik, forrásokat dolgoz fel és igazol, aggályosan precíz a jegyzetelésben, függelékkel, bibliográfiát csatol az életrajzi műhöz, ha következtet és feltételez, akkor körültekintően jelzi azt, nincs benne fikcionális elem vagy az adatokkal való manipuláció, s az életet általában a kronológia mentén dolgozza fel. A kiválasztás és az elrendezés a két lehetséges buktatója. Az ide sorolható fajsűlyos munkákat a tények uralják, és a szakértőket kivéve keveseket vonzanak. Írója rendkívűli mennyiségű anyagot mozgathat. Az ilyen irodalmi monográfiák közé tartozik Leslie Marchand 1200 oldalas Byron életrajza, a hozzá tartozó 300 oldalnyi jegyzetanyaggal (1957), vagy Richard Elmann James Joyce-monográfiája (1959). Ezek a munkák az életnek és a műveknek arányos teret juttatnak, és megírásához szakértő kell, mert a kritikai attitűd nem akaszthatja meg az élet folyamatosságát, és a művek interpretációja is kétségekűvűl helyes kell legyen, különösen egy irodalmi szereplő esetén.

Az ún. standard életrajznak az életrajzok között központi jelentősége van: egyensűlyoz az objektív és a szubjektív szempontok érvényesítése között. Az antikvitástól napjainkig ívelő műfajt Sir Edmund Gosse – maga is egy emlékezetes életrajz, a *John Donne levelei és élete* szerzője – így határozza meg: „egy lélek hiteles portréja élete fordulatai közepette”.³ Ez az életrajz megköveteli az irodalmi eszközök használatát, de anélkül, hogy meghamisítaná az élet tényeit. Ilyesféle életrajz Leon Edel Henry James (ötkötetes) életrajza (1953–1972) vagy Andrew Turnbull Scott Fitzgerald-könyve (1962).³

Az interpretatív, vagy értelmező életrajzról P. M. Kendall azt írja, hogy szubjektív műfaj és nem is jellemezhető meghatározott követelményekkel. Szerzője a forrásokat eleven, színes narratívába oldja, ösztönös megérzéseire hagyatkozik egy élet értelmezésében. Ha irodalmi példát keresűnk, Frank Harris 1916-os Oscar Wilde életrajzára gondolhatunk. Végűl a fikciós életrajz zárja a műfaji sort, de ezt Kendall már csak előzékenységűből és méltányosságűból sorolja az életrajzi irodalomhoz. Szabad invenciók, kitalált beszélgetések és jelenetek jellemzik. Az előző négy fajta életrajzzal szemben ez bevállottan másodlagos forrásokon és felűletes kutatásokon alapul. Ezt a fajta hibrid, a regényes elemmel ötvözött, de az autenticitásra csak némi határral igényt formáló

szerűen bővülő sorozata két kritikai életrajzt adott ki, az elsőt Ferencz Győző írta Radnótiról (2005), a másodikat Kerényi Ferenc Petőfiről (2008). A sorozatba illeszkedik Tverdota György József Attiláról (2021), Bene Sándor Zrínyi Miklósról (2021), szóló kötete. Jelentékeny monográfiák ezen a sorozaton kívül is születtek. Tverdota György Németh Andorról írt kétkötetes munkája (Balassi, 2009 és 2010), Szilágyi Zsófia Móricza (Kalligram, 2013) vagy Havasréti József terjedelmes *Szerb Antalja* (Magvető, 2013). Tverdota Németh Andor-könyvének alcíme: *Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*. Havasréti József csak alanya-tárgya névét írta könyve címdalára, az első fejezet mottójául azonban egy Salinger idézetet választott, amely szerint a könyv célja az exhumálás és a magasztalás, bevallva, hogy mégiscsak „a hüvös, tárgyilagos elbeszélő becsülete forog egy kicsit itt is [...] kockán”. Egy közelmúltbeli Szilágyi Márton Vörösmartyról írott tanulmánykötete borítójáról idézek: „Vörösmarty Mihály életműve az utóbbi évtizedekben mintha háttérbe szorult volna: az utolsó, átfogónak szánt monográfia 1957-ben [(!) Sz. Á.] jelent meg a költőről, a kritikai kiadása pedig mindmáig befejezetlen. Ez a könyv a felejtés ellenében született: egy olyan, alapvetően műelemzések sorozatából felépülő, új összegzés, amely Vörösmarty egész pályájának áttekintésére vállalkozik, s tanulmányok füzéréből rajzol ki egy erős, *monografikus* koncepciót a 19. század egyik legjelentősebb magyar írójáról” (Kalligram, 2021).

A termékenység – bár szórt kiadókkal – a műfaj iránti élénkület, sőt, a műfaj reneszánszát jelzi. Szegedy-Maszák Mihály – némiképp megtévesztő című, mert a teljességet ígérő – Kosztolányija (Kalligram, 2010), lényegében glosszákkal elegyített tanulmánysor, saját Kosztolányi képét lényegében vitában, nem teljesen összefüggően fejti ki benne, tudatosan vállat aránytalanságokkal. Erős interpretációs hangsúlyokat hagyományoz, feltűnően gazdag nemzetközi szakirodalmi háttérrel. Csak sajnálhatjuk, hogy az „igazi” monográfia megírására Szegedy-Maszák Mihálynak nem maradt ideje.⁴

A magam munkájában tehát a *kritikai életrajz feltételrendszerét* törekedtem érvényesíteni, s egyben pálya- és életrajzt, sorstörténetet írni, társadalmi értelemben is kontextualizálni az életművet, dinamikus közegbe helyezni, rokon- és ellenszenvek hálójába, az intézményi működések feltárásával. Mint Tverdota György opponensi véleményében visszaigazolta, a kutatás fényében bevezettem a ’modernizálódó hazai konzervativizmus’ fogalmát, mellyel valóban az volt a szándékom, hogy felülírjam a kissé vulgáris konzervatív-modern oppozíciót, már persze ott, ahol ez lehetséges. (Szekfű Gyula esetében mindenképpen, Horváth János esetében részlegesen.) Ugyanakkor kiderül értekezéseimből, hogy a *Nyugat*, ill. a Baumgarten Alapítvány is milyen koncessziókat kellett tegyen. És személyesen Schöpflin is érdekes képet mutat, van egy komolyan felróható írása Tormay Cécile *Bujdosókönyvéről* a *Szózatban*, ugyanakkor vállalt éles polémiákat a majd’ minden hatalmi pozíciót [az MTA elnöke, a Kisfaludy Társaság elnöke, a magyar PEN Club elnöke] birtokló Berzeviczy Alberttel szemben.

Opponenseim is kiemelték egyik fő tételemet, azt hogy az irodalmi folytonosságot hirdette Schöpflin Aladár, azaz az irodalmi modernség megjelenését és az azt megelőző népnemzeti iskola között minden harc ellenére természetesebbnek látta a kötődést, noha – maga is megtapasztalta, sokszor a maga bőrén mint a *Vasárnapi Ujság* kritikusa, illetve Franklin Társulat egyik, kezdetben alacsonyabb pozíciójú irodalmi vezetője –, hogy nehéz kiállni az új értékek mellett, mert nagy közegellenállással kellett megküzdenie munkahelyein. Tverdota György kiegészíti ezt azzal a kritikával, hogy Schöpflin kritikusi érzékenysége idővel érzékelhetően alábbhagy az újabb nemzedéki értékek iránt. Őszintén meglepett, hogy milyen konciliáns itt Tverdota György, hiszen Schöpflin egyik (majdhogynem egyetlen) vakfoltja éppen József Attila, akit irodalomtörténetében sem vesz kellően számba. De fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy miután Schöpflin egyedül maradt, Kosztolányi, Babits, Móricz meghaltak, Illyés vette át a szerkesztést a *Magyar Csillag* élén, s ott inkább csak díszfunkciót kapott Schöpflin, felfedezték őt a fiatalok. Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Lakatos István, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Szabó Magda. És ekkor Schöpflin újra kinyílt! Ennek egyik legszebb megnyilvánulása volt, amit Lengyel Balázs jegyzett le: a legfiatalabbak is a Centrálban

életrajzt többnyire a „paperback” polcokon találjuk. Irving Stone *Van Gogh élete* (1934) az egyik nálunk is jól ismert, nagy nemzetközi sikert befutott példa.

⁴ A Kosztolányi kritikai kiadásban dolgozó Arany Zsuzsa rengeteg ismeretlen és nélkülözhetetlen adatot szállított *Kosztolányi Dezső élete* című könyvében. Bp., Osiris, 2017. Ez a könyv bizonyos szempontból az alaputatást végezte el.

gyülekeztek, s eszükbe jutott, hogy Schöpflin párszáz méterre lakik onnan, meghívják az asztalukhoz, hiszen mindannyian őt képzelték vállalkozásuk *főlé* [sic! – Sz. Á.], mint ezt Ottlik Géza írta. De Schöpflin ekkor már béna volt, Örkény István vitte le az ölében a taxihoz, majd a taxiból ő vitte be a Centrálba.⁵ Képzeljük el ezt a jelenetet! Schöpflin írt értő-pártfogó lektori jelentést Ottlik *Továbbélők* című regényéről, az *Iskola a határon* első változatáról, Nemes Nagy Ágnesnek *Az öt fenyőjéről*.

Nem tudok teljes mértékben egyetérteni Tverdota György bírálatának azzal a mondatával, hogy „az avantgárd legalább egy évtizedig valóságos alternatívát kínált a Nyugat irodalmával szemben”. Kétségtelen, hogy kizárólagossá tenni a *Nyugatot* mint a modern irodalom egyetlen orgánumát, lehetséges irányát, óriási vétek volna. De az avantgárd inkább megtermékenyítő hatású volt, s néhány író leszámítva, inkább beleépült gondolkodás-, látás- és írásmódokba. Korszakokat hozott létre életművekben, s alig van folyamatosan az avantgárd jegyében alkotó írónk. (Az Irodalomtudományi Intézetben Kappanyos András vezetésével elindult egy az avantgárd hálózatot digitálisan feldolgozó program, ennek következtetéseiről korai volna bármit is megelőlegezni. Nem tudni, mennyire rajzolja majd át a magyar avantgárdról való képünket az a személyi és tárgyi címszavakból mint modulokból, „téglákból” építkező, nem lineáris avantgárd-történet.)

Ami Schöpflin Aladár úgynevezett irodalomtörténetét – *A magyar irodalom története a XX. századbant* – illeti, az valóban a szerző szándéka szerint kifejezetten a *Nyugat* eredményeinek kanonizációját célozta. Megtévesztő, illetlenül öntudatos, reklám-ízű volt a könyv címe, hiszen a századból mindössze három és fél évtized telt el, viszont maga a *Nyugat* harminc éves volt. De évfordulós önünneplésnek készült, s hirdettek is vele együtt egy antológiát is, ami soha nem készült el.

Schöpflinnek a Franklin Társulatban betöltött szerepét illeti, s itt Tverdota Györgynek és Frank Tibornak együtt válaszolok felvetéseire, sajnos forráshiányosak vagyunk. Azt pontosan tudjuk, hogy Schöpflin elkötelezettje volt a modernségnek, de 1920 és 1940 közötti lektori jelentéseiből semmi nem maradt meg az épület háborús pusztulásával. Ugyanezért nincsenek pontos adataink a *Vasárnapi Ujság* példányszámainak és foglalkozott a Budapest Főváros Levéltárába került intézmény- és gazdaságtörténeti adatok felkutatásával. Sajnos az ő pályája hirtelen megszakadt, s maga is csak attól remélt valóságos adatokat, hogy esetlegesen más fondokba kerültek anyagok. Csak irigyelni lehet, hogy Alvar Ellegard Göteborgban megjelent tanulmányának – a *The Readership of the Mid-Victorian Britain. Göteborgs Universitets Arsskrift*. Vol. LXIII. No 3, Göteborg 1957 – bőven voltak írott forrásai. Köszönöm, hogy Frank Tibor erre felhívta a figyelmemet. A szerencsésebb történelmi fejlődés, mondhatjuk erre. De persze nem adjuk fel, az alaputatásokat itthon is folytatni kell. Főként gazdaságtörténeti, illetve médiatörténeti doktori iskolákban van erre példa, törekvés, sőt, eredmény is. (Megjegyzem, Révay József és Schöpflin Aladár írtak egy könyvet a Franklin Társulatról, azaz kiadóról, de ebből sem derülnek ki adatok.)

Az értekezésem alcíme ugyan azt mondja, Schöpflin Aladár irodalmi és társadalmi közegeit vizsgálom, de a közeljövőben megjelenő, az értekezésből továbbfejlesztett könyv kitágult. (Az opponensek észrevételei időben érkeztek, amit egyetértőleg vettem tudomásul, azt örömmel érvényesítettem is a kéziratban.) Az értekezésem alcíme egyben jelzi, Schöpflin munkásságában milyen szoros korreláció van az irodalmi és társadalmi modernség között, mennyire erőteljesen összekötötte az irodalmi művek (az esztétikai teljesítmények) születését és a társadalmi folyamatok kapcsolódását, de mintegy követve azt, következtetve abból, sohasem futva bele semmiféle teleologikus gondolkodásba, előzetes előfeltevésbe, hogy mit vár egy-egy verseskötettől, regénytől. Szirák Péter erős fenntartásként fogalmazza meg, hogy nem oldom meg a nem impresszionista és nem normatív kritika jellemzését. Utalok itt az irodalomszemléleti archeológiát, illetve az adott ítésez, tehát Schöpflin kritikusi normarendszere feltárását számonkérő Szirák mondatra. Nem írom le részletesen Schöpflin kritikái fegyvertárát, műértő stratégiáját, mondja. Nagyon sajnálom, hogy ebben Szirák Péter sem segít nekem. (Felhossa Dávidházi Péter példáját, az Arany Jánosra, de csak rá érvényesen kidolgozott gondolatmenetét.) A kritikusi szakértelem kérdése valóban megoldandó feladat, de talán nem véletlen, hogy az Irodalomtudományi Intézet kritikátörténeti sorozata is félbemaradt. Túl vagyunk már Komlós Aladár kategóriarendszerén, aki a századeleji irodalmi modernség kritikussait illetően az 'egyéniesség zászlója alatt' című, végsősoron a „liberális” kritikát idéző fejezetében három alcsoportot különböztet meg, a 'csinálj, ami akarsz, ha meg tudod csinálni' csoportba Ignostust és Osvátot sorolva; 'a kritika mint objektív tükör' alcsoportba tagozva Schöpflint [a többieket most nem sorolom föl], s

⁵ *A háborúnak vége lett*. Kabdebó Lóránt-interjúkötete. Kozmosz Könyvek [Móra], Budapest, 1983. 70.

végül az 'ideálok fényénél' névsorban főként a maguknak igazán nagy szubjektivitást megengedő írókat, költőket, prózáírókat sorol [például a kritikus Adyt, Babitsot, Móriczot, Karinthyt]. Vezettem volna alapnak Komlós osztályozását, s ki tudnám mutatni, hogy pl. Kosztolányi és/vagy Babits kritikus munkássága besorolásában, megítélésében igaza van-e. Ez túlfeszítette volna a munka kereteit. Ami Schöpflint kiemeli mindezen kritikusok közül, az két elem: a/ Schöpflint bombabiztos értékelismerés jellemzi az esetek igen nagy hányadában, de nagyon nehéz artikulálni, mi volt az a mérce, amelynek segítségével az irdatlan tömegeből ki tudta emelni azt, ami figyelemre méltó; b/ ami a tömeget illeti: Schöpflin Aladár életműve azért is emelkedik ki a korszak kritikusainak munkásságából, mert – nem túlzás – fél évszázad közel minden érdemleges publikációjára kiterjedt a figyelme, mint író, nem egyszer olyan munkákra is, amelyekről *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* vonatkozó kötetei szerint egyetlen más kritikus nem írt. A fél évszázadnyi folyamatos kritikai munkásság, ha nem is páratlan, de kiugró teljesítmény. Amikor írom, hogy Horváth János – még álnéven – felfigyel Schöpflin *Vasárnapi Ujság*-beli rövid terjedelmű, de lényeglátó írásaira, s azt mondja róluk – szabadon idézem –, hogy támpontjai lesznek egy majdani összefoglalásnak. mindössze tíz éve gyakorolta hivatását Schöpflin. S valljuk meg, vagy legalábbis én megvallom, hogy Horváth Jánosnak volt erős kritikai szempontrendszere, felmutathatjuk ezt, de mi ennek az értéke, ha számára Herczeg Ferenc és Tormay Cécile voltak a nagyok.⁶ Ezzel szemben Schöpflin lebontotta a Gyulai, Horváth János és mások által felépített teleológiát, amely az irodalom perifériájára akarta szorítani a modern törekvéseket mint válságjelenségeket. Ezt a műről alkotott olyan kép segítségével tehettem csak meg, amely nem a népnemzetiek tematikai korlátai, nyelvi, erkölcsi, szemléleti és ízlésbeli megkötései felől közelített, hanem a művet olvasta és a maga és hasonlószerű nyugatosok tapasztalatai, életérzései felől közelített. Például nőírók, különösen Kaffka Margit felfedezésével, a városi tematika fontosságának hangsúlyozásával. Ady költészete a népnemzetiek gondosan, pedánsan kimunkált szövegfelépítését teljesen szétrombolta, és egy olyan indulatvezérelt szövegszervezést engedett meg magának, amelyet kritikailag igazolni kellett. Schöpflin igazolta. Nem volt arisztokrata kritikus, elment a színvonalas lektúrig. Például felfedezte és jelezte, hogy egy liberális-konzervatív olvasóréteg számára Drasche Lázár Alfréd munkái értékkel bírnak. Vagy például Újhelyi Nándor erotikus regényeit is vizsgálja, miután megtapasztalja, hogy az olvasási szokások és a könyvfogyási adatok előkelő helyre sorolják be ezt a nemrég ismét felfedezett író. Ezt a két szerzőt például olvasásszociológiai szempontoktól vezérelve követte.

De részben elismerem Szirák Péter bírálatát, véleményének alapképletét, ami René Wellek híres művének is az egyik konklúziója. Az irodalomról való tudásunknak van egy külügyi része, és van egy belső, érdemi magja. A külügyi részt, ha jól értem, jól teljesítem, de a belső érdemi kérdések terén hiányosságai vannak az értekezésnek, mondja. Ezt most mint módszertani dilemmát világítom meg. Alapvetően az időrendre és az időrendben jelentkező, keletkező, fejlődő problémákra építve haladok előre. Egy személy fejlődésére, szocializációjára, helytálalására és konfliktusvállalásaira építke. Hogyan épülhetett volna fel még a dolgozat? Elemezhettem volna íróképeket, például Schöpflin Aladár Móricz-képét, a Schöpflin Aladár Kosztolányi-képét, Schöpflin Aladár Molnár Ferenc-képét. Írhattam volna önálló fejezetet arról, milyen szempontok alapjánmit gondolt Kaffka Margitról. Kiemelve, hogy X vagy Y író értelmezésében hol van az az egy-két-három pont, ahol valami olyat vesz észre, amit más nem. (Egy példa erre: Schöpflin volt az *Esti Kornél* recepciójában az első, aki észrevette a játékosság mögött meghúzódó tragikumot.) Csakhogy nem esett volna-e így szét maga a munkásság összképe. Erre igennel, még hozzá határozott igennel tudok felelni. De nincs utolsó szó az irodalomtörténetben. Ezeket az imént említett Schöpflin képe X.Y-ről portrékat meg kell írni. A terep nyitott, még a magam számára is. Megszerkesztettem Schöpflin Aladár színházi kritikáiból egy kötetet, jegyzetelve várja a kiadást. Schöpflin város-tanulmánya és a vidéki és városi mentalitás összefüggése, szembekerülése, az ebből fakadó diszharmónia, a város és a városiasság progresszivitása, majd túlnövése olyannyira hatott rám, hogy következő, részben készülő munkám a város 20. századi szerepének irodalmi megjelenése lesz. A Szirák Péter hiányolta, a várossal foglalkozó szerzők idézése itt teljességgel felesleges lett volna, ki-mit-tud jellegű felsorolásnak nincs értelme. Hadd mondjam viszont némi büszkeséggel, hogy úgy érzem, a város-kérdést Schöpflint illetően igazán megoldottam. Ahogy nem kevés külföldi adattár, személyes levelezés révén a család

⁶ Herczeg Ferencet Nobel-díjra ajánlott Horváth János, Tormay Cécile *Napkeletjének* a kezdeti, a *Nyugat* elleni harcot képviselő korszakától fogva szerzője, koncipiálója volt.

eredetét is dokumentáltam, hiszen volt a korban is, és ma is van, aki szépeességi németnek mondta, mondja, cipszernek vagy svábnak.

S egy igenkényes pontot kell önkritikusan érintenem, ez pedig az, hogy egy helyütt, az asszimilációs kérdésnél Gyáni Gáborra nem hivatkozom, noha az ő gondolatmenetére támaszkodom. Ez nehezen menthető hiba. Megpróbálom megmagyarázni, hogyan fordulhatott ez elő. Akik tanítunk, évtizedeken át ismétlünk, különösen a BA szinten alapvető ismereteket. A „társadalmi szerződés” fogalmát Karády Viktor vezette be, Gyáni Gábor nagyon világos gondolatmenetben vitatta. Ebből a vitacikkből éveken át idéztem a hallgatóknak, s magam szinte megtanultam a szöveget, és szinte magamévá tettem. A BA szinten, s különösen egy főiskolán kevés önálló felvetése van még a hallgatóknak. Tisztelet a kivételeknek. Így, egyetértve vele és ismételve azt sokszor, elsajátítottam a szöveget. A korrekt idézés elmulasztásáért most nyilvánosan kérek elnézést Gyáni Gábortól. (Könyvemben a pontos idézet szerepel, pontos hivatkozással.)

S valamit még, ami ugyanilyen fontos a szakirodalom idézését illetően. Az első és legfontosabb: ismertem személyesen Fülöp Lászlót, s természetesen ismerem és elismerem Schöpflin-kötetét, a *Studia Litteraria* önálló kötetében megjelent pályaképét. Ha bántónak érzi Szirák Péter, hogy nem említem eléggé hangsúlyosan, megerősítem említését a könyv-formátumban. Komlós Aladárt is csak mint a kanonizáció elindítóját említettem. De ha már hiányok, akkor említhette volna, hogy nem vizsgálom Rákai Orsolya könyvét [*A teljes zenekar*, Editio Princeps Kiadó, Budapest, 2013], amely az irodalmi és társadalmi modernség összefüggéseire összpontosító alapos munka, és nem elemzem Rózsafalvi Zsuzsanna disszertációját sem, ami Schöpflin portré-alkotó módszeréről szól kimerítő alaposítással. Ezen az alapon Schöpflin nagy Ady-esszéjét mérhettem volna Király Istvánéval, Kenyeres Zoltánéval. Az arányok és a mérték erre nem engedett lehetőséget. Ezt is meg lehet még írni – de nem a Schöpflin-monográfia részeként. Hogy nem idézem az *Ady-újraolvasót*? H. Nagy Pétert és Lőrincz Csongort? Miért kellett volna itt szembesíteni Schöpflin Ady-képét az övékkel? Ha már idéznem kellett volna valakit, az éppen Szirák Péter lett volna, hiszen 'Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban' címmel írt egy érdekes és fontos tanulmányt. De nem szól egy szót sem Schöpflin-könyvéről, a kezdetről, csak a később, Schöpflin halála után született írásokról. S hogyan lehetett volna közös nevezőre hozni azt az irodalomelméleti nyelvet, amit Szirák Péter kortársai használnak. A szakmai folyóiratokat néhány százan forgatják, az irodalomelmélet új iskolái pedig – nagyon inspiratív szempontjaikhoz – nem teremtettek új kritikai nyelvet, így a szakma közvetítő szerepe erősen korlátozott lett. Hadd idézzem a nagyszerű Reményi József Tamást, aki bár nem céhes irodalomtörténész, de remek olvasó, kultúráközvetítő, s a mai szerkesztők egyik legjobbjá: „... az általános reklámpszichózishoz igazodó fogyasztói irodalmi életben különös jelentősége volna, ha szerepe, hatása, egyáltalán újra tere lehetne a XX. század első felében oly nagyszerű tollforgatók által művelt zsrnálkritikának.”⁷ S itt szinte bizonyos, hogy Schöpflinre gondolt elsősorban. Igen, Schöpflin is zsrnálkritikus volt, különösen pályája elején, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségében. A legmagasabb szinten képviselte ezt, noha nem tartott igényt a tudósi rangra, s ezt éppen Fülöp László szögezte le 1993-as Schöpflin pályaképében. Idézem, amit Frank Tibor is idézett: „Tevékenységét nem kívánta tudományos jellegűnek feltüntetni, sőt még a kritikus megnevezést is megpróbálta fenntartással kezelni, szerényen kicsinyítve saját szerepét. »Amit én csináltam, az inkább irodalmi publicisztikának volna nevezhető« – mondta. Szaktudományi értelemben – szaktudósi ambícióval – valóban nem művelte az irodalomtudományt, de azt bizvást állíthatjuk, hogy az irodalomtörténeti kritika kiváló művelőjeként jelentőset alkotott. [...] Akik élete végén az *akadémikusi* címmel megtisztelték, tisztában voltak ezzel, személyében sokkalta többet láttak, mint irodalmi publicistát.”

Tverdota György felfigyelt egy állításomra, arra nevezetesen, hogy Schöpflin Aladár nem írt a *Halálfiáról*. Itt bizony magamat kell kiigazítanom. Bizony, hogy írt Schöpflin erről a nagyregényről, csak éppen egy eldugott lapban, a könyvtárosok szemlájében. Ennek pusztá ténye és az írás ismertetése szerepel kiadás előtt álló monográfiámban, minthogy utóbb találtam rá. Ugyancsak Tverdota György jegyezte meg, hogy a Kosztolányi–Schöpflin viszony is többet, mélyebbet érdemelt volna. Ezt a könyvemben megteszem. Schöpflin-monográfiám ún. beszélő címét is Kosztolányitól

⁷ Reményi József Tamás: *Zsrnál. Kortárs kritika*. Bp., Kortárs, 2007.

vettem, aki Schöpflint úgy jellemi: „Ő a magyar kritika”.⁸ S felidézem kettejük vitáját a nyelvről, az idegen szavak kerülésének kérdéséről, részletesen felidézve kettejük álláspontját.

Frank Tibor hiányolta, hogy Schöpflin Mikszáth-nagyesszéjéről nem készült külön fejezet. Jelentem, a könyvben szerepel, mert eleve akartam írni arról a könyvről, amit Schöpflin Aladár is nagyon szeretett és amit kizárólag a maga kedvére írt pályája vége felé. Mégpedig úgy, hogy a fejezetbe beleépítettem Schöpflin társadalomszemléletének mintegy végső összefoglalását is. Mert itt tudtam legjobban aláhúzni, mégpedig ismételten, hogy Schöpflin Aladár az egyik legjobb értője volt annak az átmeneti kornak, amelyben a népnemzeti iskolából, azt tisztelve és egyben tiszteletlenül elhagyva, kifejlődik a modernséget jelentő új nemzedék. Itt van ismételten szó a társadalmi státuszok megváltozásáról, a nagy, a szociológiai által (is) leírt folyamatokról, a meghasonlottságról, az új érzékenységekről, az új tapasztalatokról, amiket egész életén át, szinte minden egyes kritikájában aláhúzott.

Frank professzor úr figyelmeztetése, hogy más nemzetek, kultúrák kritikusaival is össze kellene vetni Schöpflin teljesítményét, csak köszönni tudom. De ez meghaladja kompetenciáimat. Orosz szakot végeztem, s az orosz kultúra egészen másként fejlődött. És bár olvasok németül, angolul, s fordítottam is mindkét nyelvből, nincs olyan elmélyült tudásom ezekben a kultúrákban, amivel ennek a feladatnak most nekivághatnék. (Más, jelesül médiatörténeti szempontból történt már ilyen összehasonlítás.⁹)

Ezért is megismétlem, amit már mondtam, s amit Szirák Péter kritikáira nézve is mértéktartónak gondolok. Nincs meghaladhatatlan irodalomtörténeti munka. Magam is tervezem még egy-egy részletkérdésben a megszólalást. Természetesnek tartom Szirák Péter felvetését, hogy kortársai, illetve a vele azonos irodalomelméleti iskolába tartozó kortársai újraértékelnek, új kérdéseket tesznek fel fél- vagy egy évszázada lezárult életművekhez. Az én Schöpflin-képem is továbbfejleszthető, és én leszek az első olvasója, ha Schöpflin-képemet felülírják. S ha azt eredményesnek látom, nem fogok habozni írásban is elismerni.

Széchenyi Ágnes dr. habil.

Budapest, 2022. március 24.

⁸ „Múltkor valamennyien egy tudományos írot kerestünk, aki munkássága, egyéniség és erkölcsi magatartás folytán méltó a jutalomra. Nem találtuk meg. Pedig ott ült előttünk; a mi elnökünk az, Schöpflin Aladár. [...] Egy életen át magyar könyvekkel foglalkozott, akkor is, amikor divat volt ez, s most is, amikor már alig divat, és mindenkor vállalta a hivatásából származó áldozatot: a személyekre tekintettel nem lévő szókimondást, a csendes, elmélyülő munkát és a tisztos, büszkén viselt szegénységet. [...] Már a jelen távlatból is kitetszik, hogy *Ő a magyar kritika* [kiemelés – Sz. Á.]. Okos bátorsága, kemény mértéktartása, működésének évtizedekre visszanyúló folytonossága páratlan a mi irodalmunkban. [...] s ne zavarjon benneteket az a formáság sem, hogy ebben a pillanatban a *Tanácsadó Testület* elnöke. Buktassátok meg, rövid időre az elnököt, s tiszteljétek meg a kritikust, akit mindenki tisztel.” Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak, Tátraszéplak, 1935 XII. 1. *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok II.*, 578.

⁹ Szajbély Mihály: Irodalom és zsurnalizmus. Karl Krauss és Schöpflin Aladár írásai mint az irodalom médiatörténetének forrásai a 20. század elején. *Tiszatáj*, 2005/2. 66–74.